

Petrauskienė, Irena

Źródła do historii dawnego Uniwersytetu Wileńskiego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 26/3-4, 655-669

1981

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Petrauskienė

(Wilno)

ŹRÓDŁA DO HISTORII DAWNEGO UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO

W 1979 r. Uniwersytet Wileński obchodził 400-lecie swojego istnienia. Jubileusz ten pobudził wileńskich uczonych do podjęcia intensywnych badań nad historią tej najstarszej na terenie ZSRR wyższej uczelni, a szczególnie do gruntownego przestudiowania źródeł, dotyczących jej rozwoju. Głębokiej analizie poddano przede wszystkim dokumenty rękopiśmienne i wydawnictwa drukarni akademickiej.

Autorka artykułu wraz z kierowniczką Działu Starodruków i Rękopisów Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, K. Čepienė, opracowała i opublikowała w 1979 r. bibliografię wydawnictw wileńskiej drukarni akademickiej. Zebrane materiały ukazują historię Uniwersytetu Wileńskiego oraz stan nauki na Litwie i w krajach ościennych w latach 1576—1805¹.

W niniejszym artykule prezentowane są materiały archiwalne, bezpośrednio lub pośrednio związane z historią Uniwersytetu Wileńskiego oraz innych wyższych uczelni na Litwie, stworzonych na bazie Uniwersytetu do połowy XIX w.

Część materiałów rękopiśmiennych, związanych z historią Uniwersytetu Wileńskiego, została zniszczona, wiele dokumentów przewieziono do Polski, Rosji, Szwecji, Niemiec i innych krajów. Przyczyną tego stanu rzeczy były warunki polityczne, liczne wojny i klęski żywiołowe, które dotknęły Wilno w XVII—XIX w. Istniało jednakże wiele innych powodów, dla których dokumenty te trafiały do innych miast i krajów.

Wileńskie kolegium jezuickie podlegało Litewskiej Prowincji Jezuickiej ze stolicą w Wilnie. Ponieważ siedzibą generała zakonu jezuitów był Rzym, Akademia natomiast była ściśle uzależniona zarówno od prowincjała, jak i od generała, dokumentację sporządzano w trzech egzemplarzach: dla prowincjała, dla generała i do akt. Po zlikwidowaniu w 1773 r. zakonu jezuitów część materiałów, przewiezionych do Płocka, trafiła do archiwum jezuickiego w Krakowie. Niektóre z tych dokumentów zachowały się do dziś.

Po reorganizacji Uniwersytetu Wileńskiego w 1803 r. i włączeniu go do

¹ K. Čepienė, I. Petrauskienė: *Vilniaus akademijos spaustuvs leidiniai 1576—1805. Bibliografija*. Vilnius 1979.

systemu oświaty carskiej Rosji organem nadrzędnym dla Uniwersytetu stało się Ministerstwo Oświaty Cesarstwa Rosyjskiego. Władze uniwersyteckie prowadziły obszerną korespondencję z ministerstwem, posyłano tam sprawozdania i projekty, otrzymywano z ministerstwa zarządzenia i okólniki. Obecnie materiały te przechowywane są w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym ZSRR w Leningradzie (CPAH ZSRR), w zespole dokumentów Ministerstwa Oświaty (F. 733, 744)².

W latach 1803—1824 kuratorem Wileńskiego Okręgu Naukowego był wybitny polski działacz polityczny, A. Czartoryski. Dokumenty z jego kancelarii, dotyczące Uniwersytetu Wileńskiego, znalazły się w Bibliotece im. Czartoryskich w Krakowie. W 1938 r. znaczna część tych rękopisów została zwrócona Uniwersytetowi Wileńskiemu (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego — dalej BUWil. F. 2 DC, KC).

W 1832 r., po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego przez władze rosyjskie, utworzono na jego bazie Akademię Medyko-Chirurgiczną i Akademię Duchowną. Akademia Medyko-Chirurgiczna została przeniesiona w 1842 r. do Kijowa, natomiast Akademia Duchowna — w 1844 r. do Petersburga. Archiwa obu uczelni, a wraz z nimi archiwum Uniwersytetu Wileńskiego, wywieziono do Petersburga, Moskwy, Kijowa (obecnie znajdują się w Bibliotece Akademii Nauk Ukrainiejskiej SRR — dalej BAN USRR) i innych miast.

Po drugiej wojnie światowej, w 1950 r., CPAH ZSRR zwróciło Centralnemu Państwowemu Archiwum Historycznemu Litewskiej SRR (dalej — CPAH Lit. SRR) następujące zespoły dokumentów: Wileńska Akademia Medyko-Chirurgiczna (F. 720), Uniwersytet Wileński (F. 721), Akty nadania i przywileje, nadane przez królów polskich, wielkich książąt litewskich... Akademii Wileńskiej i kolegium jezuickiemu w Wilnie i Grodnie (F. 787).

Chociaż wiele materiałów rękopiśmiennych wywieziono z Wilna, duża ich ilość zachowała się w archiwum Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego. Obecnie są one przechowywane w Bibliotece Państwowego Uniwersytetu Wileńskiego im. W. Kapsukas (F. 26). Niektóre dokumenty znajdowały się w prywatnych zbiorach byłych profesorów Uniwersytetu i innych osób.

² (Przyp. tłum.); Przy oznaczaniu zespołów rękopisów i poszczególnych dokumentów stosuje następujące skróty: F. — fond-zespół, op. — opis-inwentarz, d. — dzieło-jednostka, l. — list-karta, arkusz.

Skróty nazw bibliotek i archiwów:

- 1) Библиотека Вильнюсского университета = Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (BUWil).
- 2) Библиотека Академии наук Лит. ССР — Biblioteka Akademii Nauk Lit. SRR (BAN Lit. SRR) — dawna Biblioteka Wróblewskich.
- 3) Библиотека Академии наук УССР — Biblioteka Akademii Nauk Ukrainiejskiej SRR (BAN USRR).
- 4) Центральный Государственный Исторический Архив-СССР — Centralne Państwowe Archiwum Historyczne ZSRR (CPAH ZSRR).
- 5) Центральный Государственный Исторический Архив Лит. ССР — Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Litewskiej SRR (CPAH Lit. SRR).
- 6) Центральный Государственный Архив Древних Актов СССР — Centralne Państwowe Archiwum Akt Dawnych (CPAAD).

Obecnie rękopisy, dotyczące dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, przechowywane są w CPAH Lit. SRR oraz w Dziale Rękopisów BUWil. i Biblioteki Akademii Nauk Lit. SRR (dalej — BAN Lit. SRR).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w porządku chronologicznym i tematycznym głównych zespołów rękopisów, a przede wszystkim charakterystyka materiałów, znajdujących się w archiwach i bibliotekach Litewskiej SRR. Przy ich opisie podane jest miejsce przechowywania, oznaczenie zespołu, w przypadku szczególnie cennych i ważnych rękopisów — również sygnatura (szczególnie gdy dokumenty stanowią zwartą całość).

Ze względu na treść rękopisy, dotyczące Uniwersytetu Wileńskiego, tworzą trzy grupy:

1. Dokumenty, bezpośrednio dotyczące Uniwersytetu Wileńskiego i zawierające materiał faktograficzny. Ukazują one działalność organizacyjną, administracyjną, dydaktyczną i naukową Uniwersytetu i instytucji z nim współpracujących lub stworzonych na jego bazie, pozwalają uściślić dane chronologiczne i biograficzne.
2. Rękopisy podręczników, konspektów wykładów, traktatów naukowych; pomagają one określić treści i metody nauczania, przebieg procesu wychowawczego i zakres prac naukowych, podejmowanych w Uniwersytecie Wileńskim.
3. Rękopisy, w których wspomina się o Uniwersytecie, jego profesorach i studentach; prace o Uniwersytecie Wileńskim, materiały bibliograficzne i ikonograficzne, itp.

Przez kilkaset lat istnienia Uniwersytetu zmieniały się nie tylko programy nauczania i koncepcje ideologiczne; zmianom ulegała też nazwa uczelni.

Od 1579 r. do 1773 r. nosiła ona nazwę Akademii Wileńskiej, w latach 1781—1803 — Szkoły Głównej Litewskiej (od 1781 r. o 1795 r. — Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego). W 1803 r. przemianowano ją na Cesarski Uniwersytet Wileński. Po zamknięciu uczelni w 1832 r. tradycje uniwersyteckie na Litwie kontynuowały stworzone na bazie Uniwersytetu Akademii: Medyko-Chirurgiczna i Duchowna.

Źródła archiwalne do historii Uniwersytetu Wileńskiego przedstawiamy zgodnie z wymienionymi wyżej etapami jego rozwoju.

1. AKADEMIA WILEŃSKA (1579—1773 R.)

Pierwszym etapem rozwoju Uniwersytetu Wileńskiego był okres istnienia Akademii Wileńskiej. Na terenie Litewskiej SRR zachowało się stosunkowo mało dokumentów, ukazujących jej działalność. Stanowią one następujące grupy rękopisów:

1. Przywileje, dokumenty prawne (CPAH Lit. SRR, F. 787; BUWil., F. 13; Centralne Państwowe Archiwum Akt Dawnych — (dalej CPAAD) F. 2188).

Do grupy tej należą: przywileje, dotyczące założenia apteki, drukarni, Collegium Nobilium oraz ich działalności, licencje na druk i rozpowszechnianie wydawnictw zwartych periodycznych. Świadczą one o opiece Króla nad Akademią. Rękopisy zawierają prawa i obowiązki wymienionych instytucji, ukazują ich pozycję w ówczesnym Wilnie (CPAH Lit. SRR, F. 787 op. 1, d. 100—110; XVII—XVIII w.).

Źródła prawne — to dokumenty i rozporządzenia władz, dotyczące kontr-reformacji w Wilnie i stosunku Akademii Wileńskiej do innowierców. Akademia występowała aktywnie przeciwko zwolennikom reformacji i schizmatykom, posuwając się nawet do stosowania wobec nich środków przemocy, za co w pewnym stopniu zmuszona była ponosić odpowiedzialność prawną (CPAAD, F. 2188, op. 5, d. 1138, 1143, 1148, 1158, 1188 i in.).

Niektóre dokumenty świadczą o prawie Akademii do posiadania ziemi i nieruchomości. Na uwagę zasługują XVII-wieczne akty, dotyczące wymiany ziemi, zakupu domów, fundacji i tp. (BUWil., F. 13, d. 56, 60, 62, 65, 74, 80—85; CPAH Lit. SRR, zespół Akt Dawnych, d. 101, l. 1097—1114).

2. Dokumenty administracji i zarządzania (CPAH Lit. SRR, F. 1135; BUWil. F. 2DC, 3, 83).

Ukazują one organizację pracy i podstawowe kierunki działalności Akademii. Zarządzenia generałów dla wszystkich jezuickich szkół wyższych, w tym także dla Akademii Wileńskiej, zebrane są w księdze *Liber ordinationum* i *Decretoria* i dotyczą XVI—XVII w. (BUWil., F. 3, d. 2382, 2383, 2390).

Przeznaczone dla Akademii Wileńskiej dekrety zebrane są w księgach: *Memoriały generałów dla rektora Akademii* i *Dekrety generałów i prowincjałów* (XVII—XVIII w.). W dekretach poruszane są bieżące problemy Akademii; świadczą one również o zależności uczelni od generała zakonu. Dokumenty zawierają też informacje o próbach zwiększenia ilości wykładanych w Akademii przedmiotów. Odpowiedzi generała M. Vitelleschi z lat 1618—1623, skierowane do Litewskiej Prowincji Jezuickiej, świadczą o tym, że rektor Akademii, korzystając z pomocy i poparcia biskupa wileńskiego, E. Wołłowicza, starał się w początku XVII w. utworzyć w Akademii katedrę prawa i katedrę medycyny. Zamierzeniom tym przeszkodziło niezdecydowanie Rzymu, obawa przed wspólnym nauczaniem w murach jednej uczelni przedmiotów teologicznych i świeckich (CPAH Lit. SRR, F. 1135, op. 20, d. 298).

Szczególnie ważne znaczenie dla badań nad dziejami Uniwersytetu mają kopie okólników generałów i prowincjałów, wszechstronnie ukazujące działalność Akademii, a dotyczące procesu nauczania, uprawianych w niej dyscyplin naukowych, burs studenckich, umundurowania, żywienia studentów i wykładowców. W dekretach władz wspomina się też o drukarni i drukarstwie cenzurze i bibliotece. Należy zauważyć, że w XVIII w. generałowie czynili starania, aby zapobiec rozpowszechnianiu się wśród studentów uczelni jezuickich nowych teorii w astronomii i naukach przyrodniczych (CPAH Lit. SRR, F. 1135, op. 20, d. 299, 305).

Prowincjałowie Litewskiej Prowincji Jezuickiej notowali swe uwagi i spostrzeżenia o pracy kolegium wileńskiego i podległych mu instytucji w *Liber memorialium, relictorum in visitatione provincialium a divisione Provinciae Collegii Vilnensis A. P. Provincialis Lithuaniae*. Anno 1608. 1 December — 1736. 12 Apr. Uwagi te pozwoliły określić niektóre specyficzne cechy organizacji pracy w Akademii. Ponadto stanowią one prawie jedyne źródło informacji o działalności biblioteki Akademii, o jej katalogach, gromadzeniu i udostępnianiu zbiorów, a także o funkcjonowaniu drukarni, apteki, bursy (BUWil., F. 3, d. 2388).

3. Diariusze Akademii (CPAH Lit. SRR, F. 1135; BUWil., F. 2DC).

Diariusze Akademii (*Diarium Collegii Vilnensis S.J. 1710—1723; 1752—1766*) są szczególnie cenne jako źródło informacji o życiu uczelni. Zawierają one opisy najważniejszych wydarzeń, podają dane o mianowaniach nowych profesorów i ich przybyciu do Wilna. Dzięki tym informacjom udało się, np., uściślić datę przybycia do Akademii historyka — F. Paprockiego, który przyjechał do Wilna w 1757 r., a nie — jak podają dotychczasowe opracowania — w 1759 r. Natomiast jego wyjazd do Kowna nastąpił nie w 1764 r., lecz w 1766 r. (CPAH Lit. SRR, F. 1135, op. 20, d. 303; BUWil., F. 2DC, d. 4).

4. Materiały biograficzne (BUWil., F. 2DC, 12, 83; BAN Lit. SRR, F. 8, 9, 29).

Do materiałów biograficznych zaliczyć należy księgę egzaminacyjną szkół, prowadzonych przez jezuitów wileńskich. Zawarte są w niej cenne informacje o znanych pisarzach i uczonych: K. Szyrwidzie, A. Kojalowiczu, M. SARBIEWSKIM i in. (BUWil., F. 13, d. 35 — *Liber extraordinarius provincialis, 1585—1642*). Nie mniej wartościowym dokumentem jest księga *Laureae Academicae seu liber continens ritum promovendi et catalogum promotorum ad gradum doctoratus, licentiatus, magisterii et bacalaureatus in alma Academia Vilnensi S.I. Comparatus et ordinatus anno 1650*. Księga stanowi rejestr osób, które od początku istnienia uczelni aż do momentu jej sekularyzacji uzyskały stopnie naukowe. Jednocześnie umieszczano krótkie notatki biograficzne o tych osobach. Według obliczeń R. Plečkaitisa do księgi wpisano informacje o przyznaniu w latach 1583—1781 stopni naukowych 4076 osobom³. (BUWil., F. 2DC, d. 1). *Laureae Academicae* [...] uzupełnia rękopis J. Poszakowskiego *De viris illustribus Provinciae Lithuaniae S.J.*, zawierający obok informacji biograficznych także dane bibliograficzne (BUWil., F. 83, nr 47 — mikrofilm; oryginał rękopisu znajduje się w archiwum jezuickim w Krakowie).

Godne uwagi są biografie profesorów Akademii Wileńskiej z lat 1669—1768 (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 3192).

W archiwach jezuickich w Rzymie i Krakowie przechowywane są ręko-

³ R. Plečkaitis: *Stopnie naukowe w dawnym Uniwersytecie Wileńskim*. W: *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579—1979*. Kraków 1979 s. 34.

piśmienne spisy jezuitów Prowincji Litewskiej, które były opublikowane już w XVIII w. Wykazy te pozwalają uściślić, w jakich latach wykładali profesorowie Akademii, zawierają również dane o innych piastowanych przez nich stanowiskach, a także informują o uprawianych w Akademii dyscyplinach naukowych. W bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego znajduje się rękopis takiego spisu z 1773 r. (F. 2DC, d. 7).

5. Korespondencja (CPAAD, F. 2188; BAN Lit. SRR, F. 139).

Niezwykle cenne źródło do badań nad dziejami Akademii Wileńskiej stanowi korespondencja prywatna i urzędowa. Na uwagę zasługują listy profesora D. Butwiła, dotyczące wypadków wojennych w Wilnie w 1665 r., listy kanclerza M. Czartoryskiego do prowincjała M. Przeciszewskiego z 1760 r., mówiące o wydawaniu gazet (CPAAD, F. 2188, op. 5, d. 1333), listy prefekta drukarni, F. Paprockiego, do wojewody połockiego A. M. Sapiehy, przedstawiające działalność organizacji studenckich w Akademii (BAN Lit. SRR, F. 139, d. 3280—3281) i in.

6. Traktaty naukowe, wykłady (CPAH Lit. SRR, F. 1135; BUWil., F. 1, 3; BAN Lit. SRR, F. 9, 40, 41).

O prowadzonych w Akademii pracach naukowych i o procesie dydaktycznym świadczą traktaty naukowe z poszczególnych dziedzin wykładanych w Akademii pióra profesorów i studentów uczelni. Analiza tych materiałów wskazuje, że profesowie Akademii Wileńskiej śledzili rozwój nauki światowej i zapoznawali studentów z niektórymi jej osiągnięciami. I tak np. zachowały się konspekty wykładów z XVII w. profesora logiki i fizyki — T. Porzeckiego; astronomii — O. Krügera (BUWil., F. 3, d. 2097); fizyki i metafizyki — Jakuba Marquarta (BUWil., F. 3, d. 2016); nauk politycznych, historii, matematyki i astronomii — Z. Modzelewskiego (BUWil., F. 3, d. 1390); fizyki i logiki J. Sadkowskiego (BUWil., F. 3, d. 2184; BAN Lit. SRR, F. 41, d. 698). Z XVIII w. pochodzą konspekty wykładów z metafizyki, logiki i fizyki, prowadzonych przez profesora A. Skorulskiego (BUWil., F. 1D, d. 17); z fizyki — J. Chevaliera; z etyki — V. Hintza (BUWil., F. 3, d. 561) i z logiki — K. Eynarowicza (BUWil., F. 3, d. 1014, 1015) i in.

7. Dokumenty, dotyczące majątku ruchomego i nieruchomości, posiadanych przez Akademię (CPAH Lit. SRR, F. Akt Dawnych; BUWil., F. 2DC, 13; CPAAD, F. 2188).

Grupę tę stanowią dokumenty, świadczące o bazie materialnej Akademii. Wśród nich szczególnie ważna jest *Lustracja Collegium Akademickiego Wileńskiego*, w której opisano majątek Akademii, gabinety, obserwatoria, bibliotekę, drukarnię, aptekę, wymieniono ich przywileje i opisano wyposażenie. Opis wykonano w okresie od listopada 1773 do stycznia 1774 r., po zlikwidowania zakonu jezuitów (BUWil., F. 2DC, d. 6). Plany architektoniczne (BUWil., F. 78, d. 721—725; BAN Lit. SRR, F. 229, d. 1036) pozwalają odtworzyć wygląd zespołu gmachów Akademii od końca XVI w. do XVIII w.

Na planach niejednokrotnie poczyniono uwagi odnośnie przeznaczenia poszczególnych budynków i pomieszczeń.

Sprawozdania drukarni z XVII i XVIII w. oraz dokumentacja umów, zawieranych z rzemieślnikami, stanowią cenne źródło informacji o cenach książek, cennikach na poszczególne rodzaje usług, wykorzystywanych w drukarni czcionkach, oprawach itp. (BUWil., F. 13, d. 98).

Odrębną grupę dokumentów tworzą akty darowizny ziemi, nieruchomości, subsydia pieniężne oraz rękopisy, dotyczące należących do Akademii domów, prowadzone od momentu ich nabycia często nawet do połowy XIX w. (CPAAD, F. 2188, op. 12, d. 26; CPAH Lit. SRR, F. Akt Dawnych, d. 101; BUWil., F. 2DC, 13).

II. SZKOŁA GŁÓWNA LITEWSKA (1781—1803)

Przeważająca część materiałów, dotyczących drugiego etapu rozwoju Uniwersytetu Wileńskiego — Szkoły Głównej Litewskiej — przechowywana jest w CPAH Lit. SRR (F. 567, 721, 1005), a także w BUWil. (F. 2DC). Dokumenty te są świadectwem gruntownej reformy oświaty, przeprowadzonej na Litwie, a szczególnie w Szkole Głównej Litewskiej, przez Komisję Edukacji Narodowej.

1. Protokoły i dokumenty Komisji Edukacji Narodowej.

Zachowane protokoły dokumentują pracę KEN, a jednocześnie świadczą o znaczeniu Szkoły Głównej Litewskiej dla rozpowszechniania nauki na Litwie (CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 1330—1336; BUWil., F. 2DC, d. 9). Zachowały się okólniki, postanowienia i listy KEN do Szkoły Głównej Litewskiej z lat 1777—1795 (BUWil., F. 2DC, d. 30, 31, 33, 124—129) oraz kopie korespondencji urzędowej KEN z administracją guberni litewskiej z lat 1791—1802 (BUWil., F. DC, d. 34).

Obowiązkiem Szkoły Głównej było kierowanie oświatą na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. O tym kierunku działalności uczelni świadczą zachowane instrukcje dla podległych jej szkół (BUWil., F. 2DC, d. 74), raporty wizytatorów, charakterystyki poszczególnych szkół (BUWil., F. 2DC, d. 72—84, 86—102).

2. Rękopisy, dotyczące działalności Szkoły Głównej Litewskiej.

Dokumenty tej grupy mówią o powołaniu nowych wydziałów i reorganizacji Akademii, ukazują system oświaty i stan nauki na Litwie, podział pracy, politykę kadrową Szkoły Głównej (BUWil. F. 2DC d. 9, 25, F. 16). Na uwagę zasługują składane rektorowi uczelni raporty profesorów, dotyczące przeprowadzonych w latach 1793—1803 wykładów. (BUWil., F. DC, d. 13), wykazy studentów (BUWil., F. DC, d. 15, 16), dokumentacja dotycząca gabinetu fizycznego, prowadzona w latach 1775—1802 (BUWil. F. DC, d. 23).

Niezwykle cenne źródło dla badań nad dziejami Szkoły Głównej Litewskiej stanowi urzędowa i prywatna korespondencja, a szczególnie listy rektora

Szkoły, M. Poczobutta-Odlanickiego. Korespondencja zawiera materiały dotyczące doboru kadry dydaktycznej. Znajdują się w niej dokumenty o zatrudnieniu na uczelni Jędrzeja Śniadeckiego, S. B. Jundziłła, G. Forstera i innych profesorów (BUWil., F. 2DC, d. 35, 41, 47, 53—54; F. 16, d. 4—10; BAN Lit. SRR, F. 151). W bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego znajdują się też materiały dotyczące pracy G. Forstera w Szkole Głównej (BUWil. F. 2DC, d. 9, 31). W zespole materiałów, dotyczących astronoma A. Strzeckiego (BUWil., F. 17), wśród korespondencji uczonego, odnaleziono listy G. Forstera i F. Narwojsza. Korespondencja A. Strzeckiego świadczy o kontaktach astronomów wileńskich z uczonymi Europy Zachodniej, jak np. N. Maskelyne, J. Lalande i P. Dollond.

Zachowały się także dyplomy naukowe, świadectwa (BUWil., F. 2DC, d. 17), dokumentacja wyjazdów naukowych profesorów Szkoły Głównej do innych krajów, podejmowanych w celu podniesienia kwalifikacji i zakupu wyposażenia gabinetów i obserwatorium (BUWil., F. 2DC, d. 56, 59; F. 14, 16 i in.).

Zachowane dokumenty obrazują też w pewnym stopniu sytuację materialną Szkoły Głównej Litewskiej i jej budżet (BUWil., F. 2DC, d. 25 i in., F. 13; CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 1330—1336; F. 1005, op. 1, d. 190).

Dużą wartość przedstawiają uwagi M. Poczobutta o wyposażeniu i pracy obserwatorium oraz o powołaniu towarzystwa naukowego w byłej Akademii (BUWil., F. 2DC, d. 57).

Zachowała się dokumentacja pracy Ogrodu Botanicznego oraz drukarni akademickiej (BUWil., F. 2DC, d. 35—37, 62—71; F. 13, d. 104) i in.

Konspekty wykładów, prowadzonych w Szkole Głównej Litewskiej, świadczą o wysokim poziomie naukowym uczelni oraz o recepcji nowych prądów w nauce światowej (BUWil., F. 3, 2DC). Godne uwagi są konspekty wykładów z anatomii S. W. Bisio, pierwszego profesora medycyny w wileńskiej uczelni (BUWil., F. 26, d. 380) oraz wykładów z farmacji, prowadzonych przez Jędrzeja Śniadeckiego (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 808).

III. CESARSKI UNIWERSYTET WILEŃSKI (1803—1832)

Rękopisy, dotyczące historii Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego, przechowywane są CPAH Lit. SRR (F. 567, 720, 721), w BUWil. (F. 2KC, 13, 26, w archiwach prywatnych: 12, 14, 17, 20) oraz w BAN Lit. SRR (pojedyncze rękopisy w różnych zespołach). Materiały te obejmują wszystkie dziedziny życia uczelni i wszechstronnie ukazują jej działalność.

1. Dokumenty dotyczące struktury organizacyjnej Uniwersytetu.

Do tego zespołu rękopisów należą materiały, dotyczące reorganizacji Szkoły Głównej Litewskiej i stworzenia Wileńskiego Okręgu Naukowego, dekrety cara, ministra oświaty i kuratora Wileńskiego Okręgu Naukowego, korespondencja rektora i kancelarii uniwersyteckiej z władzami miejscowymi,

ministrem oświaty i kuratorem (BUWil., F. 2KC, d. 1, 13—15, 21—28, 166—168, 282—320; F. 4, d. 424; F. 13, d. 159; F. 2KC, d. 910; CPAH Lit. SRR, F. 271, op. 1). Odrębną grupę materiałów stanowią różne projekty reformy Uniwersytetu, propozycje profesorów dotyczących założenia szkoły weterynaryjnej oraz Instytutów: Agronomicznego i Medycznego (BUWil., F. 2KC, d. 18, 268—271; F. 13, d. 248; CPAH Lit. SRR, F. 721 op. 1, d. 732; BAN Lit. SRR, F. 83; CPAH ZSRR, F. 733, op. 62, d. 701; F. 744).

Działalność naukową i dydaktyczną Uniwersytetu dokumentują protokoły i memoriały Rady Naukowej, protokoły egzaminacyjne, plany badań naukowych, materiały dotyczące działalności czterech wydziałów uczelni, godzinowe plany zajęć itp. (BUWil., F. 2KC, d. 16, 169, 173—231, 272, 274, 324—400; BAN Lit. SRR, F. 133; CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1).

Ogólny obraz bieżącej działalności administracji uniwersyteckiej dają księgi korespondencji rektora i kancelarii uczelni, zawierające również krótkie streszczenia listów (BUWil., F. 2KC, d. 60—71; F. 13, 19), sprawozdania roczne i miesięczne (BUWil., F. 2KC, d. 232—264; CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 379).

Niektóre dokumenty dotyczą wyboru rektora, dziekanów, profesorów, funkcjonowania regulaminu wewnętrznego uczelni (CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 380—411).

W CPAH ZSRR, w zespole Ministerstwa Oświaty, przechowywane są sprawozdania Uniwersytetu, dekrety cara i ministra oświaty (F. 733, 744).

Również w BAN USRR w Kijowie i we Lwowie oraz w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece im. Czartoryskich w Krakowie znajdują się dokumenty, dotyczące działalności naukowej i organizacyjnej Uniwersytetu Wileńskiego⁴.

2. Materiały biograficzne.

Zachowane opisy przebiegu pracy wykładowców Uniwersytetu (tzw. *Opisy służby*), coroczne wykazy studentów poszczególnych wydziałów, rejestry osób, które otrzymały stopnie naukowe oraz informacje dla *Kalendarza Wileńskiego* stanowią cenne źródło biograficzne, dostarczają informacji o składzie kadry dydaktycznej i o studentach (BUWil., F. 2KC, d. 11, 12, 72—112, 154—165; F. 13, d. 13; CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 822). Ten zespół rękopisów uzupełniają świadectwa, dyplomy, zezwolenia na wyjazd, zaświadczenia o uzyskaniu stopnia naukowego, nagród, nominacje na różne stanowiska (BUWil., F. 13, d. 10, 16, 18, 50, 51; CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 136, 223—248, 507, 1102, 1109; BAN Lit. SRR, F. 29, d. 50).

Zachowały się także karty egzaminacyjne, wydane studentom przez profesorów J. Lelewela, I. Daniłowicza, I. Onacewicza, J. Franka, S. B. Jundziła,

⁴ W jednym z numerów KHNiT z 1982 r. Redakcja planuje opublikowanie artykułu dotyczącego źródeł do dziejów Uniwersytetu Wileńskiego znajdujących się w archiwach polskich (*Red.*).

A. Dowgirda i in. W oparciu o te karty można określić, jaką dyscyplinę i w jakim czasie wykładał dany profesor, w jakich latach student przebywał na uczelni i jakie przedmioty studiował (BUWil., F. 2KC, d. 114—122; F. 13, d. 6—34, 38—55; BAN Lit. SRR, F. 151). Na uwagę zasługuje pisany ręką I. Onacewicza rejestr studentów Uniwersytetu z roku akademickiego 1818/1819, w którym odnotowano nazwiska S. Daukantasa, A. Mickiewicza i T. Zana (BUWil., F. 13, d. 5).

3. Materiały dotyczące kontaktów naukowych Uniwersytetu

Zachowaną dokumentacja wyjazdów służbowych świadczy o kontaktach Uniwersytetu Wileńskiego z innymi uczelniami europejskimi i wieloma wybitnymi uczonymi. Z zagranicznych stypendiów Uniwersytetu korzystali m.in. fizycy — S. Stubieliwicz i F. Drzewiński; medycy — A. Becù, J. Niszkowski i W. Herberski; architekt — K. Podczaszyński; astronom — P. Sławiński; przyrodnicy — S. B. Jundziłł i J. Jundziłł; matematycy — M. Pelka-Poliński i W. Górski. I. Daniłowicz podczas studiów zagranicznych na uniwersytetach Moskwy, Petersburga i Królewca gromadził materiały archiwalne do dziejów prawa i historii Litwy.

Stypendia do wyższych szkół Rosji otrzymywali też najzdolniejsi studenci. Zachowała się dokumentacja studiów W. Wańkowicza i W. Smakowskiego w Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu (BUWil., F. 2KC; BAN Lit. SRR, F. 151).

O kontaktach wileńskiej uczelni świadczy też korespondencja z różnymi instytucjami naukowymi, dotycząca współpracy. W BUWil. znajdują się dokumenty, mówiące o nadaniu tytułu członka honorowego Uniwersytetu Wileńskiego wielu wybitnym uczonym Rosji i państw Europy Zachodniej (BUWil., F. 13; BAN Lit. SRR, F. 151). Dużo informacji o kontaktach naukowych Wilna z zagranicą znaleźć można w archiwum Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego (BUWil., F. 26, d. 125, 127 i in.; CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 93, 114).

4. Dokumenty dotyczące organizacji społecznych.

Cenny zespół rękopisów stanowią dokumenty, świadczące o działalności społecznej studentów i profesorów. Są to głównie materiały, dotyczące udziału studentów w Towarzystwie Filomatów i Filaretów, dokumenty śledztwa, prowadzonego przeciwko nim w 1823 r., rękopisy świadczące o kontaktach profesorów z Towarzystwem Szubrawców, masonami i organizacjami studenckimi (BUWil., F. 2KC; BAN Lit. SRR, F. 17, 151; CPAH Lit. SRR, F. 721, d. 760—773; F. 567, d. 68, 170). Szczególnie ciekawe są dokumenty procesu adiunkta K. Kontryma, związane z gromadzeniem przez niego informacji o wypieku chleba na Litwie w latach głodu. Niektóre rękopisy świadczą o związkach studentów i profesorów Uniwersytetu z Powstaniem Listopadowym, ukazują ich poglądy i pozycje ideowe (BUWil., F. 2KC, 4; BAN Lit. SRR, F. 151; CPAH Lit. SRR, F. 720, op. 1, d. 742).

Dokumentacja działalności policji uniwersyteckiej stanowi świadectwo

reakcyjnej polityki aparatu carskiego oraz represji, stosowanych wobec studentów i profesorów uczelni (BUWil., F. 2KC, d. 412—440; BAN Lit. SRR, F. 151). Rękopisy, dotyczące tych problemów, znajdują się także w CPAH ZSRR. Materiały, mówiące o działalności Towarzystwa Filomatów i Towarzystwa Szubrawców znaleźć można również w Bibliotece Jagiellońskiej i w Bibliotece im. Czartoryskich w Krakowie.

5. Materiały dotyczące zwierzchnictwa Uniwersytetu Wileńskiego nad szkołami Wileńskiego Okręgu Naukowego.

Niektóre z tych dokumentów mówią o działalności Komitetów na terenie Uniwersytetu i poza jego murami. Znaczna część rękopisów zawiera informacje o szkołach Wileńskiego Okręgu Naukowego w XIX w., którego organem zwierzchnim był Uniwersytet Wileński. W BUWil. (F. 2KC) znajdują się materiały o pracy Komitetu Szkolnego i o wydawanych w Wilnie podręcznikach. Raporty nauczycieli pozwalają zapoznać się z poziomem poszczególnych szkół. Szczególnie cenny dokument stanowi raport z 1803 r. K. Bogusza, wizytatora guberni grodzieńskiej, mińskiej i wileńskiej (BUWil., F. 13, d. 184). Na uwagę zasługuje również raport J. Chodźko z 1826 r., zawierający wiele danych statystycznych o szkołach (BUWil., F. 2KC, d. 515). Zachowały się ponadto materiały, dotyczące zakładania nowych szkół, stosunku nauczycieli do uczniów, problemów książek i podręczników. W archiwach i bibliotekach Wilna znajdują się dokumenty urzędowe, okólniki, raporty i inne materiały (BUWil., F. 2KC, d. 515—558; CPAH Lit. SRR, F. 567, op. 2, d. 845, 874, 1022).

6. Działalność naukową i dydaktyczną Uniwersytetu ilustrują rękopisy podręczników i prac naukowych. Najwięcej zachowanych materiałów dotyczy pracy lekarzy. W archiwum Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego (F. 26) przechowywane są protokoły obserwacji chorych, prowadzonych w klinikach i ambulatoriach Uniwersytetu, ponad 800 historii chorób, spisywanych przez różnych lekarzy, pracujących pod opieką wybitnych profesorów.

Wśród zachowanych rękopisów znajdują się konspekty wykładów i notatki z badań naukowych pióra znanych profesorów uczelni wileńskiej: M. Homolickiego z fizjologii (BUWil., F. 26, d. 321; BAN Lit. SRR, F. 9, d. 177); M. Szultza z dziedziny wojskowości (BUWil., F. 2DC, d. 219); Jana Śniadeckiego z algebry (BUWil., F. 2DC, d. 224); F. Jurewicza z anatomii porównawczej (BUWil., F. 13, d. 109); M. Pełki-Polińskiego z mechaniki (BUWil., F. 14, d. 65—69); J. Lelewela z historii (BUWil., F. 12, d. 46—72). Prace L. Bojanusa (BAN Lit. SRR, F. 83) dotyczą problemów weterynarii i anatomii, S. B. Jundziła (BUWil., F. 2DC, d. 231) — zagadnień botaniki. Rękopisy dotyczące działalności naukowej Uniwersytetu są przechowywane w BUWil. (F. 3, 12, 13, 14, 17, 26); BAN Lit. SRR (F. 9, 80, 83, 98, 133, 151); CPAH Lit. SRR (F. 1135); BAN USRR (zespół wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej).

7. Dokumenty gospodarcze.

Zachowane dokumenty wszechstronnie ukazują gospodarkę Uniwersytetu Wileńskiego i działalność finansową uczelni. Tę grupę materiałów stanowią księgi bilansowe, dokumentacja dochodów uczelni, raporty finansowe i diariusze Uniwersytetu (CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 34, 60, 467; BUWil., F. 2KC, d. 236, 237, 239, 453—464; CPAH ZSRR, F. 733, op. 95, d. 379, 380, 382, 389—392). Zachowały się kwity opłat kancelarii uniwersyteckiej na utrzymanie policji, wypiek chleba, opłat podatkowych za budynki uniwersyteckie. Niektóre z nich obrazują sytuację ekonomiczną Wilna po wojnie 1812 r. (BUWil., F. 13, d. 89).

Część rękopisów dotyczy majątku nieruchomego Uniwersytetu: posiadłości ziemskich i budynków (CPAH Lit. SRR, F. 1005). Na uwagę zasługują plany architektoniczne, dokumentacja prac konserwatorskich i budowlanych, informacje o mieszkaniach profesorów, księgi inwentarzowe (BUWil., F. 2KC, d. 191, 465—469, F. 13; CPAH Lit. SRR, F. 720, op. 2, d. 2197, 1551).

8. Dokumenty dotyczące instytucji naukowych i dydaktycznych, działających przy Uniwersytecie.

Biblioteka. Dokumentacja biblioteki wszechstronnie ukazuje jej działalność. Zachowały się rękopisy, mówiące o gromadzeniu i organizacji zbiorów i katalogów, o pracy z czytelnikami, działalności bibliograficznej oraz spisy wypożyczanych dzieł (BUWil., F. 2KC, d. 19, 189—191; CPAH Lit. SSR, F. 721, op. 1, d. 72, 92); BAN Lit. SRR, F. 9, d. 95, 111, 112). Czterotomowy rękopiśmienny katalog — *Librorum Academiae Caesariae Vilnensis indices* — zawiera informacje o głównych zespołach dzieł, zgromadzonych w bibliotece (BUWil., F. 3, d. 290).

Niektóre materiały ilustrują dalsze losy biblioteki, przekazanie jej innym instytucjom po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego (CPAH Lit. SRR, F. 567, op. 2, d. 203, 207, 224, 254, 255, 293, 2922, 4517).

Ogród Botaniczny. Materiały o Ogrodzie Botanicznym świadczą o próbach powiększenia jego powierzchni, ukazują organizację prac i zasady doboru współpracowników (BUWil., F. 13, 15, 21; CPAH Lit. SRR, F. 721).

Drukarnia Akademicka. Dokumentacja finansowa drukarni, a także inne materiały, świadczą o podejmowanych przez Uniwersytet próbach zwiększenia jej możliwości produkcyjnych. Starania te nie przyniosły jednak rezultatu i w 1805 r. drukarnię sprzedał J. Zawadzkiemu (BUWil., F. 2DC, d. 69—71; F. 13, d. 104).

Inne instytucje. Niektóre pojedyncze rękopisy obrazują działalność poszczególnych gabinetów (architektury, modeli maszyn), obserwatorium astronomicznego, klinik lekarskich, Instytutów: Agronomicznego i Medycznego, seminarium nauczycielskiego (CPAH Lit. SRR, F. 721, op. 1, d. 728, 732; BUWil., F. 2KC, d. 1).

9. Dzienniki i pamiętniki.

Wśród tej grupy dokumentów najcenniejsze są niewątpliwie pamiętniki

J. Franka. Zawierają one wiele informacji o epoce i o Uniwersytecie Wileńskim, w którym Frank pracował przez ponad 20 lat. Pamiętniki napisane są po francusku, były również opublikowane w skrócie w tłumaczeniu na język polski⁵. Jednakże duża ich część nigdy nie była drukowana (BUWil., F. 20, d. 1—5).

Profesor mechaniki, M. Pelka-Poliński, przez długi okres czasu prowadził dziennik, w którym notował najważniejsze wydarzenia z życia uczelni i rejestrował swą korespondencję, czasem podając krótko treść listów (BUWil., F. 14, d. 12—14; 1809—1845 r.; BAN Lit. SRR, F. 133).

IV. AKADEMIA MEDYKO-CHIRURGICZNA I AKADEMIA DUCHOWNA (1832—1844)

Po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego przez władze carskie stworzono na jego bazie Akademię Medyko-Chirurgiczną i Akademię Duchowną. Materiały, dotyczące ich działalności, przechowywane są w CPAH Lit. SRR (F. 567, 720), w BUWil. (F. 2KC, 4, 26), w CPAH ZSRR (F. 733, 744), w BAN Lit. SRR (F. 9) i w BAN USRR.

Są to dokumenty związane z założeniem Akademii Medyko-Chirurgicznej i Duchownej i ich zlikwidowaniem. Obejmują przede wszystkim dekrety, okólniki Ministerstwa Oświaty i kuratora Wileńskiego Okręgu Naukowego, korespondencję z różnymi instytucjami i sprawozdania obu Akademii.

Zachowały się opisy służby wykładowców, wykazy studentów poszczególnych wydziałów, dokumenty dotyczące wydawania dyplomów oraz ich kopii, nadawania stopni naukowych i przyznawania nagród. Niektóre z nich zawierają informacje o wyjazdach służbowych i mianowaniach profesorów na różne stanowiska.

Protokoły zebrań wydziałów, konferencji (najwyższego organu kierowniczego obu akademii) oraz rękopisy z kancelarii akademickich stanowią cenne źródło dla zbadania przebiegu procesu nauczania w tych uczelniach.

Dokumenty gospodarcze, księgi raportów, księgi inwentaryzacyjne itp. obrazują sytuację materialną Akademii Medyko-Chirurgicznej, jej gabinetów, klinik, laboratoriów, ogrodu botanicznego.

Pojedyncze rękopisy dotyczą działalności istniejących przy Uniwersytecie Wileńskim i Akademii Medyko-Chirurgicznej muzeów: anatomii (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 1475), zoopatologii (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 1472) i zootomii (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 348); pracy lecznicy dla zwierząt (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 86; 353), klinik i ambulatorium (BUWil., F. 26, d. 258, 298, 286, 287, 313 i in.).

Zachowały się też dokumenty, obrazujące działalność biblioteki (CPAH

⁵ *Pamiętniki d-ra Józefa Franka, Profesora Uniwersytetu Wileńskiego*. Z francuskiego przetłumaczył, wstępem i uwagami opatrzył dr Władysław Zahorski. Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego 1913. T. 1—3. (*przyp. tłum.*).

Lit. SRR, F. 56, op. 2, d. 4035, 4631; BAN Lit. SRR, F. 9, d. 345).

Przebieg prac badawczych i procesu dydaktycznego można prześledzić w oparciu o konspekty wykładów z anatomii profesora A. Bielkiewicza z 1834 r. (BAN Lit. SRR, F. 9, d. 348); z położnictwa profesora M. Mianowskiego z 1836 r. (BUWil., F. 26, d. 323); z chirurgii ogólnej profesora K. Porcyanko (BUWil., F. 26, d. 345); a także na podstawie prac naukowych A. F. Adamowicza (BAN Lit. SRR, F. 80) i M. Pełki-Polińskiego (BAN Lit. SRR, F. 133).

Duży zespół rękopisów dotyczy poglądów politycznych i ideologicznych profesorów i studentów Akademii Medyko-Chirurgicznej. Świadczą one o szerzeniu się nastrojów rewolucyjnych na uczelni, o represjach, stosowanych wobec studentów i profesorów przez władze państwowe, ukazują przebieg śledztwa, prowadzonego w sprawie S. Konarskiego (BUWil., F. 4, d. 703—704; CPAH Lit. SRR, F. 720).

V. BADANIA NAD DZIEJAMI UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO

Historia Uniwersytetu Wileńskiego zajmowała uczonych już w XIX w. Zachowała się dokumentacja prowadzonych w tym okresie badań. Historię medycyny w Wilnie studiowali: profesor Akademii Medyko-Chirurgicznej — A. F. Adamowicz (BAN Lit. SRR, F. 80); profesor mechaniki — M. Pełka-Poliński (BAN Lit. SRR, F. 133, 151) oraz wybitny historyk nauki — J. Bieliński (BAN Lit. SRR, F. 82). Obok dzieł publikowanych, uzupełnionych i poprawionych przez Bielińskiego, znajdują się tu także notatki i fragmenty jego nie ukończonych prac, dotyczących Uniwersytetu Wileńskiego i Akademii Medyko-Chirurgicznej.

VI. UWAGI KOŃCOWE

W dokonanym tu przeglądzie rękopisów, dotyczących dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, tylko w niewielkim stopniu przedstawiona jest ich treść. Gruntowne poznanie tego bogatego materiału mogą dać dopiero specjalne badania. Prace tego typu zostały już podjęte.

J. Lipski opracował i opublikował katalog, obejmujący materiały archiwalne z kancelarii kuratora Wileńskiego Okręgu Naukowego, A. Czartoryskiego⁶. Katalog zawiera dane o przeważającej części rękopisów, przechowywanych w Bibliotece im. Czartoryskich w Krakowie i w BUWil. (F. 2DC, 2KC). W wielu wydawnictwach informacyjnych archiwów i bibliotek znaleźć można notatki o rękopisach, dotyczących dawnego Uniwersytetu Wileńskiego.

Rękopisy, ukazujące pierwszy etap w dziejach uczelni wileńskiej, a przechowywane w archiwach jezuickich, opisał S. Bednarski⁷. Autorka niniejszego

⁶ J. Lipski: *Archiwum kuratorii Wileńskiej X. A. Czartoryskiego*. Kraków 1926.

⁷ S. Bednarski: *Polonika w archiwach jezuickich*. Warszawa 1935.

artykułu wydała drukiem przegląd źródeł rękopiśmiennych, będących w posiadaniu Uniwersytetu Wileńskiego⁸.

Część rękopisów została opublikowana w zbiorach dokumentów⁹ oraz w postaci aneksów do prac naukowo-badawczych¹⁰.

Jednakże bogaty materiał, dotyczący Uniwersytetu Wileńskiego, nie jest jeszcze wykorzystany w dostatecznym stopniu. Przedstawiona tutaj ogólna charakterystyka źródeł rękopiśmiennych, wraz z podaniem miejsca ich przechowywania, powinna pomóc w zorientowaniu się w tym obfitym materiale historycznym, mającym ogromne znaczenie dla badań nad historią nauki na Litwie, w Polsce i w innych krajach.

Recenzował: Bogumil Kupść

Tłumaczyła: Anna Grębecka

⁸ I. Petrauskienė, W. Rankraštnas: *Kultūra kryžkelėje*. Vilnius 1970 s. 107—133.

⁹ *Sbornik materialow dla istorii prosieszczeniya w Rossii*. T. 1—4. Petersburg 1893—1902; J. Lebedys: *Lietuviu kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius 1976.; *Raporty generalnych wizytatorów szkół Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782—1792)*. Oprac. K. Bartnicka i L. Szybiak. Wrocław 1974.; *Academia et Universitas Vilnensis. Dokumentu rinkinys*. Red. kol. J. Kubilius, A. Šidlauskas. Vilnius 1979.

¹⁰ M. Baliński: *Dawna Akademia Wileńska*. Petersburg 1862; J. Bieliński: *Uniwersytet Wileński (1579—1831)*. T. 1—3. Kraków 1899—1900; P. Rabikauskas: *Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai*. Roma 1967—1970 i in. (Ambrois Jobert: *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773—1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*. Tłum. M. Chamcówna. Wyd. franc. Paris 1941. Wyd. pol. Wrocław-Warszawa 1979; Daniel Beauvois: *Lumieres et société en Europe de l'Est: l'Université de Vilna et les écoles polonaises de l'Empire Russe (1803—1832)*. Lille Paris 1977. — *przyp. Red.*.)